

UYGUR TÜRKLERİNDE NEVRUZ

Veli Savaş YELOK¹

Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü

Alimcan ZİYAÎ

ÖZET

Tarihî kayıtlara göre Türk dünyasında Hun döneminde ortaya çıkan çeşitli bayram ve festivaller vardır. Nevruz/nevbahar günlerindeki faaliyetler, köylerde su kenarlarında, yaylalarda ve dağ ormanlarında yapılırdı. Bu bayram, milletimizin inanç ve eğlencelerini tarihten günümüze kadar getiren, bunların güzelliklerini ve farklılıklarını yansıtan önemli unsurlar olarak tanınmaktadır. Hun döneminden başlayıp Göktürk dönemine kadar olan süreçte bu ananevî hususiyetler millileşme, dolayısıyla da milletleşme sürecinin temel taşlarının nasıl oluştuğunu gösterir. Hun ve Göktürklerin bu ananevî faaliyetlerini açık bir şekilde sürdüren Türk boylarından biri de Uygurlardır. Bu yazıda Nevruz Bayramına Hunlarda, Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlılar'da verilen önem üzerinde durulduktan sonra, daha çok Uygurlar arasında nevrusun nasıl yaşatıldığı anlatılmış, Uygur Türkleri arasından baharın başlangıcı olarak kabul edilen Nevruz kutlamalarının nasıl başladığı, bu kutlama faaliyetlerinde nelere yer verildiği ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: nevruz, Hun, Uygur, nevruz oyunları, nevruz gelenekleri

ABSTRACT

According to the historical records there were various bayrams and festivals in the Turkish worlds in the periods of Hun. The activity of the nauruz (spring) realised near the water, and platos and in the forests of mountains. This bayram is known the believings and the funs of the people which has been bringing from the past to the present. These traditional spesifications shows how to geting become nationalistic in tone and nation of the periods from Hun and the periods of Köktürk. One of the Turkish clans is Uighurs who has been carrying the traditional activities of Hun and Köktürk. After giving importance of Nauruz Bayram in the Hun, Köktürks old Uighur and Karahans,. How has been living in yours. In this work it has been taken how began the Nauruz Bayrams and festivals, and waht have done about it.

Key Words: nauruz, Hun, Uighur, nauruz folk dances, nauruz traditions

¹ Gazi Üniversitesi Türk Dili Bölümü

Uygur Türkçesinde “noruz” ya da “ne bahar” yıl başındaki baharın ilk gününün karşılandığı ve bunun kutlandığı güne verilen addır. Bugün nevruz, Türkistan’dan başlayıp, ta Avrupa’ya yayılan büyük Türk milletinin vatan yaptığı ellerde sevinç içinde beklediği, kıvançla yaşadığı, sonraki nesillere gururla anlattığı büyük bayram töreninin -millî bayramının- adıdır.

Büyük Hun İmparatorluğunun bahadırı Oğuzhan MÖ 210 yılında babası Tümen Hanı (Teoman) kendi eliyle öldürüp tahta çıktı. MÖ 209 yılında Türklerin tamamı onu resmen Tanrıkut olarak tanıdı ve kabul etti. MÖ 209 yılında da taht merasimi yapıldı. Bu merasim ilkbaharda yapıldı. Çünkü bu dönem Şaman inancında bayram olarak kabul ediyordu. Tahta çıkış konuşmasında Oğuzhan şu konuşmayı yapar: “*Âlem, yer yüzü Gök Tanrıdan yeşile büründüğü zamanda benim milletim her köşede coştı. Halkım, Gök Tanrı şefkatine dua etsin. Türklerim sevin sin diye bugünü seçtim, ilim elim nev baharı görsünler.*” (ZİYAÎ: 1992)

Rus tarihçisi ve dil uzmanı Baskakov, nevruzu insanlara tanıtarak “Nevruz bayramını millî bayram olarak tanıyan toplulukların hepsi bir kavimdir. Türkler öncelikle, baharda toplanıp kurultaylar açan bir millettir; Nevruz, nev bahar günüdür onların.” der. (ZİYAÎ: 1992)

Yenisey Vadisinde bulunan bozkurt şeklindeki *kıya taşın*². altına yazılan taş yüzü yazısının birinde nevruz hakkında şu kayıtlar yer alıyor: “Hun beyleri, Hun beylikleri bizim için özel baharın bu ilk gününü, ilk sevincini *yangi künü*³. Çin Maçın’dan batıya, daha da batıda Hindistan’a kadar olan büyük bölgede Türkler olarak paylaştılar.”

Türk milleti, Göktürk döneminde de devlet reisi başta olmak üzere ilk bahar sevincini yaşıyorlardı. O, halkı ile beraber Gök Tanrıya ibadet ediyordu. Onlar, Gök Tanrıya yeni mevsimi getirdiği için şükranlarını sunuyorlardı. Geceleri gülhanlar (külhanlar) yakıyorlardı. Gazeller söyleniyor, müzikler çalınıyor, danslar (oyunlar) oynanıyordu. Herkes durumuna göre sofralar hazırlayıp bunları diğer insanlarla paylaşıyordu. Söz konusu kutlamalarda görülen bu güzel manzaralar Tanrı Dağları, Tarım ve Cungar vadisinde yaşayan Uygurlarda yaygın olarak görülmekteydi.

² Nehir ve ırmak kenarındaki taşlara verilen ad

³ Yeni gün, Nevruz, Nevbahar

Göktürk ve Uygur dönemlerinden sonra Karahanlılar'da bahar bayramı/ nevruz daha da yaygınlaştı, zenginleşti. Bunu Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacip gibi âlimlerimizin ifadelerinde de görmemiz mümkündür.

Türk topluluklarının baharla ilgili gelenekleri türlü türüdür. Baharın gelmesiyle bayram yapan Türklerde bahar bayramı geleneğinin tarihte en eski çağlara kadar uzandığı herkesçe malumdur. Baharın gelişini büyük sevinç içinde karşılayan ve bunu çeşitli törenlerle kutlayan Türk toplulukları nevrusa, onu taniyan ve baharın bayramı olarak kabul eden diğer topluluklardan daha üstün gözle bakarlar.

Kaşgarlı Mahmut, "Divanü Lûgatit Türk"te baharı (nevruz), havaların ısınması, karların eriyip dağ başlarının görünmeye başlaması, suların çoğalması, türlü çiçeklerin açılması, yeryüzünün ipekten yemyeşil bir kumaşa sarılması, hayvanların çoğalması gibi güzel manzaraları tasvir etmek suretiyle ifade etmektedir. Söz konusu bu güzellikler, Kaşgarlı Mahmut'un mısralarına şöyle yansımıştır:

Türlüg çeçek yarıldı

Barçın yadhım kerildi

Uçmak yeri körüldi

Tumlug yana kelgüsüz

(Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't- Türk)

(Baharda türlü çiçek açıldı,

Sanki ipek kumaştan döşek serildi,

Cennetin yeri görüldü,

Soğuk hiç gelmeyecek.)

Kaklar kamug kölerdi

Tağlar başı ilerdi

Ajun tını yılırdı

Tütü çeçek çerkeşür

(Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't- Türk)

(Sular çoğaldı, çukur yerler doldu.

Dağ başları göründü.

Dünyanın nefesi ısındı.

Türlü çiçekler açıldı, sıralandı.)

Kolan tükel komuttı

Arkak sukak yumuttı

Yaylag taba emitti

Tizik turup segreşür

(Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't- Türk)

(Bahar kolanı- geyiği- sığını bir araya topladı.

Bunlar yaylaya doğru akıştılar.

Sıra sıra olup sevinçlerinden zıpladılar.)

Yaşın atıp yanşadı

Tuman turup tuşnadı

Adgır kısır kişnedi

Ögür alıp akraşur

(Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't- Türk)

(Bulut, şimşek çaktırdı ve bulutlar coştı.

Kısrakla aygır baharın geldiğini görerek kişnediler.

Her aygır kısrağını aldı.)

Yılkı yazın atlanur,

Otlap anın etlenür,

Begler semüz atlanur,

Sevnüp ögür ısırşur.

(Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't- Türk)

(Hayvanlar baharda iyileşir, etlenir.

Beyler binmek için semiz atlar bulurlar.

Baharın muştusuyla, yıldı sevinerek birbirini ısırır.)

Yarıttı yaşıl çaş

Savurdı ürüing kaş

Tizildi karakuş

Tünkün üze yürkenür

(Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't- Türk)

(Ulu tanrı- baharda yeşillikten peruze gibi olan göğü ağarttı.

Üzerine yeşim gibi yıldızlar saçtı.

Mizan yıldızı dizildi.

Gece ile gündüz bir birinin üzerine örtülüyor.)

Yağmur yağıp saçıldı

Türlüg çeçek saçıldı,

Yinçü kabı açıldı

Çından yıpar yağruşar

(Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't- Türk)

(Yağmur taneleri saçıldı,

Türlü çiçekler çıktı,

İnci mercan çiçekleri açıldı,

Sandalla misk birbirleriyle yoğrulmuş gibi koku saçarlar.)

Nevruz (nevbahar) çağlarını Yusuf Has Hacib ölmez eseri “Kutadgu Bilig” de şöyle güzelleştirmiştir.

“Kurumuş yıgaçlar tonandı yaşıł

Bezendi yipiün al sarıg kök kıızı”

(Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig)

(Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi,

Tabiat sarı, gök kırmızı renklerle süslendi.)

Yağız yir yaşıł torku yüzke badı

Hitay arkıştı yadı tavgaç edi

(Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig)

(Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı

Çin ular kervanı da bunun üstüne çin kumaşı yaydı.

Eski Türklerde nevruz kutlamasının ilk gününde erkekler ayrı, kadınlar ayrı toplanarak herkes kendi aralarında bayramlaşıyordu. Birbirlerine “*Bayramınız mübarek!*” diyor, sülâle olarak büyükleri ziyaret ediyorlardı. Bayramlaşma bittikten sonra özellikle geceleri bütün ahali bir yerde cem olup sol elinde yanan mum, sağ elini de mum ışığında bozkurt işaretini yaparak bunu gölgeliğe düşürürlerdi. Bu, geleneksel bir oyun olsa da inancı ifade ediyor ve şükran gösteriyordu. (ZİYAÎ: 1992) (Bu oyun yakın zamana kadar Doğu Türkistan’ın orta bölgelerinde⁴. Urumçi ve yakın çevrelerinde yaygın bir şekilde kutlanır olmuştı.) Buna *Şaman- Kam* inancı da diyebiliriz.

Uygur Türklerinde nevruz kelimesi “nev bahar/ bahar bayramı” anlamındadır. Yani bugün; bayram, eğlenme, gülme ve sevinme günü olarak anlaşılmaktadır. Bayram yeri; gönül açma yeri, sevinç içinde toplanılan mekân olarak düşünülür.

⁴. Doğu Türkistan’da Cungan Oymalığı ile Cungan Vadisinin kuzey doğu bölgeleri orta bölge olarak ifade edilir. Bura Urumçi, İki Bağlık, Üç Bağlık, Yedi Bağlık, İvirğöl yer alır.

Tarihî kayıtlara göre Türk dünyasında Hun döneminden itibaren ortaya çıkan türlü bayram ve festivaller vardır. Nevruz/ nevbahar günlerindeki faaliyetler köylerde, su kenarlarında, yaylalarda, dağ ve ormanlarında yapılırdı. Bu bayram, Türklerin inanç ve eğlencelerini tarihten günümüze kadar getiren, bunların güzelliklerini ve farklılıklarını yansıtan önemli unsurlar olarak tanınmaktadır. Hun döneminden başlayıp Göktürk dönemine kadar olan süreçte bu ananevî hususiyetler millileşme, dolayısıyla da milletleşme sürecinin temel taşlarının nasıl oluştuğunu gösterir. Hun ve Göktürklerin bu ananevî faaliyetlerini açık bir şekilde sürdüren Türk boylarından biri de Uygurlardır.

Türk boylarında nevrızla ilgili hususiyetlere, kutlama faaliyetlerinde ve festivallerde, inançlarda, edebiyatta, tiyatrodada, felsefede, el sanatlarındaki sembollerde, yemek kültüründe, tabağda, falda, resim ve minyatürde, müzikte, oyunlarda, sporda, politik süreçlerde, renklerde, meteoroloji gibi birçok alanda karşılaşılır. Tabii ki bunlar bütün Türk boylarında olduğu gibi Uygurlarda da mevcuttur. Söz konusu bu faaliyetler Uygur Türklerinin hayatî faaliyetlerinde görülmektedir ve elden ele, ilden ile, zamandan zamana devam edip gelmiştir.

Uluğ Türkistan'da Uygur Türkleri arasında nevrız, eskiden beri geçen yıla veda edip yeni yılı karşılamak, yeni yılın ve baharın Tanrıdan bolluk ve bereket getirmesini dilemek; ailenin, milletin, ülkenin yeni bir umutla var olmasını ve gülüp oynamasını dilemek amacıyla kutlanan millî bayramdır. Uygurların hayatında çok önem taşıyan “yangi kün” (yeni gün), onların bir yıl boyunca yaptığı bayram hazırlığının nedeni, bir sene boyunca ihtiyaç fazlasından biriktirdiklerinin paylaşılacağı gündür.

Nevruz Bayramı soğuk kışın sona erdiğinin ve tabiatta yeni bir hayatın başladığının işaretidir. Doğanın yeşerdiği, hayatın canlandığı, çiçeklerin açılıp muhteşem bir manzaranın ortaya çıktığı bu zamanda, Uygurların bayram yaptığını Eski Çin kaynaklarında da görmek mümkündür.

Nevruz kutlama faaliyetleri, tıpkı diğer akrabaları gibi Uygurlarda da örf ve âdetler, edebiyat, sanat, oyunlar gibi... çeşitli yollarla ifade edilmektedir. Nevruz bayramının başlangıcında halkın ileri gelenleri “*Nevruz Koşağı*”nı okuyarak bayramın başladığını haber verirler:

Eski Uygur Türkçesiyle

“Davarlar yugalok!
Yirt kişiler kartayok!
Yegiden balalar tudi, tudi.
Bizniğ yul elde,
Acep diggizge elde yirak mı?
Ağaçlar yeşerdi,
Kuzular tudi,
Çeçekler açtı,
Hazır yaz kildi,
Bikün bizniğ beyram küni,
Nevruzga barırğa telim.
Çünkü anda çeçekler isli,
Yeller yahşi isli,
Tavlardan, çeyirlerden ballar aga,
Sini yirakdan kürgenler,
Üldig kibi üylarlar,
Niğe ayag astında yatıp turasığ,
Turmak için Törükler mi kütesig,
Ullarığ, kızlarığ tutkun olduğ,
Bikün beyram,
Lâkin bizniğ için
Kaygı küniüdür.”

Türkiye Türkçesiyle

Davarlar yok oldu!
Erkekler kocadı!
Yeniden balalar doğdu, doğacak.
Bizim göçümüz bitmedi
Acaba deniz çok mu uzakta?
Ağaçlar yeşerdi.
Kuzular doğdu.
Çiçekler açtı.
Şimdi yaz geldi.
Bugün bizim bayram günümüzdür.
Nevruza kavuşmak istiyorum.
Çünkü orada çiçekler kokulu,
Yeller güzel kokulu,
Dağlardan, yamaçlardan ballar akıyor,
Seni uzaktan görenler
Ölü sanıyor.
Neden ayak altında yatıp duruyorsunuz,
Kalkmak için Türkleri mi bekliyorsunuz,
Oğullarım, kızlarım esir oldu.
Bugün bayram
Lâkin bizim için
Matem günüdür.”

(MUTİYİ: 1983-1984b)

Bu mutlu günde fakirlere, bedenen zayıf insanlara, yaşlılara, öksüz ve yetimlere, kaza geçirenlere, geçim sıkıntısı çekenlere aynî ve nakdî yardımlarda bulunulur. Bu şekilde yapılan yardımlara Hun döneminde de rastlanırdı. Söz konusu bu yardımlar sadaka olarak veriliyordu. Bunu Hun döneminde özellikle hanlar ve beyler kendi halkına veriyorlardı. Söz konusu bu dönemde hanlar, sahipsiz olanlara yedi gün yemek veriyor, *teng*⁵ler konaklama yerleri oluşturuyorlardı. Uygurlarda bu gün, derdi olanların derdine derman arandığı; küslerin barıştırıldığı gündür. Yine bu gün evlenme yaşına gelenler için teşebbüslerde bulunulur, halkın ortak kullanımına açık olan köprü, geçit gibi yerler el birliği ile onarılırdı.

⁵. Konaklama yerleri

İnsanlar, yeni yıl kutlamak amacıyla birbirlerini ziyaret ederlerdi. Büyükler, kötülük yapanlara bunun yanlışlığı ile alâkalı nasihat ederler. Her mahallede çocukların, gençlerin ve orta yaştakilerin temsilcileri nevruznameler söylerler. “Nevruz eşarp” (Nevruz eğlencesi), “Nevruz Beg” (Nevruz bayramındaki önder), “Nevruz Geldi” (“Nevruz Geldi Hoş Geldi” şarkıları eşliğinde yapılan danslardır)” gibi çeşitli nevruz gelenekleri icra edilir. Bu oyunların yanı sıra bağ, bahçe gibi çeşitli yerlere geziler düzenlenir ve bazı ziyaretler yapılır.

Bu ziyaretlerden başlıcaları *kabir ziyareti*, *kök seylisi*, *çarşı seylisi*, *at seylisi*, *bezme seylisi*, *yurt seylisidir*. *Kabir ziyareti*nde sadece kendi akrabalarının değil devlet büyüklerinin, dinî zatların mezarları da ziyaret edilir. Söz konusu bu ziyarete “Nevruz duası” denir. *Kök seylisi* bağ gezisidir. Bu gezide baharda yeni açan rengarenk çiçekler seyrediliyordu. Bu çiçeklerden özellikle kırmızı, sarı, mavi renkli olanların ayrı bir değeri vardı. Çünkü kırmızı muhabbeti; sarı insanlığı, iyiliği ve temizliği; mavi gökyüzünü, Tanrıyı, sonsuzluğu ifade eder. Beyaz renkli olanlara ise pek rağbet gösterilmezdi; çünkü beyaz renk *ak bayrağı*, yani teslim olmayı ifade ediyordu. Muhtemelen bu düşünce Hun döneminde beyaz renkle ilgili inanca dayanmaktadır; çünkü bu dönemde de beyaz renk savaşta teslim olmayı, itaat etmeyi ifade edermiş. *Çarşı seylisi*, alış veriş yapmak amacıyla yapılan gezidir. *At seylisi*nde ata binip bağ ve bostanlar, dağ ve ormanlar gezilir. *Bezme seylisi*, meclis, meşrep, toplu eğlence, dans gibi amaçlar için yapılan eğlence gezileridir. *Yurt seylis*, yurt gezisidir. Bu gezide kendi topraklarını, tarlalarını geziyorlardı. (RAHMAN: 1987)

İş başlangıcı olarak da telâkki edilen nevruzda, tarımla uğraşanlar bu günü eskiden beri iş başı bayramı olarak düşünürler. Onlar için bu gün, o yılın işlerinin planlandığı gündür.

Uygurlar, nevruz öncesinde bekledikleri mübarek günün gelmesini karşılamaya, temizlik işleri ile başlıyorlardı. Yaşadıkları yerleri, evlerini, kendilerini temiz tutmak için çalışıyorlardı. Maksat, yeni yıla ak pak girmektir. Nevruz kutlamaları da böylece başlıyordu.

Uygurlar belli bir yerde toplu olarak “*Nevruz Geldi, Hoş Geldi*”, “*Nevruz Güli*”, “*Nevruz Göklemi*” gibi mevzularda şiirler okur, şiir yarışmaları yaparlardı. Burası genç aşıkların tanıştığı, muhabbet bağı bağladığı yerdir. (Buna *Nevruzda Şiirle Buluşma Günü* derler.) Uygur şiiriyetinin önemli bir bölümü olan “*Nevruz Koşakları*” (nevruz şiirleri) bu ortamın ilk başlangıçlarında ortaya çıkmıştır. Uygur Türklerinde Nevruz günü en fazla söylenen nevruz koşaklarına şu örnekleri verebiliriz:

Keldi noruz yıl başı, ketti könül çirkini,
Noruz diban kelürler hatunlar türkini,
Güller kisip kiz- oğul, eğri koyar bökini,
Meclis kilip oynişur, açur könül mülkini
Kaygu- mehmeter ketip, yayraşur kündür bu kün

(RAHMAN: 1987)

(Geldi nevruz yıl başı, gitti gönlün çirkini,
Nevruz diye gelir kadınların güzeli,
Güller takıp kızı olan eğri giyer borkünü,
Meclis düzenleyip eğlenir açar gönül mülkünü,
Kaygı kederler gidip sevinecek gündür bu gün)

*Keldi noruz yıl başı elde tamaşa arılaş,
Boldilar rahet cahan, yok boldi capa arılaş,
Koçıda kilidi gaday, şahlar tamaşa arılaş,
Oynidi ponzek oğul, leglekni kızlar arılaş,
Barçe hoşluk yetip keldi tamaşalar köp bugün.*

(RAHMAN: 1987)

(Geldi nevruz yılbaşı ilde eğlence karışık,
Rahatladı cihan, yok oldu cefa, karışık,
Sokakta şah ve geda eğlendiler, karışık,
Oynadı ponzeği oğlan, uçurtmayı kızlar, karışık,
Her yere neşe getirdi, eğlenceler çok bugün)

*Noruz keldi yıl başı, yoktur aninin tendişi,
Noruz künidin iptida kilsa işi,
Heç zaya ketmez, uşbu kün, kilgan işi,
Muradı hasil bolup meksitige yeter kişi,
Hemme işnin evzili, gayet mubarektur bugün.*

(RAHMAN: 1987)

(Nevruz geldi yılbaşı, yoktur onun dengi,
Nevruz gününden başlasalar işe,
Hiç boşuna gitmez bu gün yapılan iş,
Muradı gerçekleşir, maksadına erer kişi,
Her işin iyisi, gayet mübarektir bu gün)

*Keldi noruz yil başi, köp saadettur bugün,
Noruz kilmak köpke adettur bugün,
Tecribe kilsan eğer, köp alemettur bugün,
Öydin- öyge heytilişip mehman bolur kündür bugün.*

(RAHMAN: 1987)

(Geldi nevrüz yılbaşı, çok saadettir bugün,
Nevruzu kutlamak, çoğunluğa âdettir bugün,
Tecrübe etsen eğer, çok şeye işarettir bugün,
Evden eve bayramlaşıp misafir olacak gündür bugün)

El sanatlarında ve resimlerde nevrüzün önemli bir yeri vardır. Usta ressamlar kendi maharetlerini bayram günleri milletin önünde sergilerlerdi. Turfandaki süslenmiş Bin Ev mağaralarında, Baydiki'deki Kızıl Bin Ev Mağaralarında, Han Mağarasındaki (Dong Huang) Mağaralarında duvara çizilen resimlerde nevrüz dansları yansıtılmıştır. Bu mahiyette insan, hayvan, ev, köy, kasaba manzaralarının en ünlüsü *Boğda Çokası* ve *Boğda Gölü*⁶. resmidir. Bu resimlerin hemen hemen tamamında güneşte eriyip nehir olan buzlar, sular, yeniden yeşillenen vadiler, açılmalarına ramak kalmış tomurcuklar ve bozkurt resmi vardı. Bundan başka ipek kumaşlara çekilen *keştiler*⁷. de vardı.

Dinî inanç Uygur Türklerinde nevrüz faaliyetlerini daha da zenginleştiren unsurlardan biridir. Bunu göstermesi bakımından araştırmacı Ahmet Ziyafî'nin şu söyledikleri dikkate değerdir: *Urumçi'deki Kızıl Dağda, Kızıl Tapınak (Kızıl Buda Tapınağı) tepesi var idi. Kızıl Dağ şehir merkezinde, Eskiçağ Uygur Türklerinin Budizm medeniyetinin örneklerinden biri olan Kızıl Tapınak şehir duvarının batı tarafında yer alıyordu. Doğu Türkistan'ın orta bölgesindeki bu şehrin çevresinde yani doğu, kuzey, güney ve batısındaki çok sayıda Budist tapınaklarını, ateş meydanlarını bulmak mümkündür. Urumçi ve onun yakın bölgesinde yaşayan Uygur Türklerinin Müslümanlaşma tarihi çok uzak değildi. En fazla 130- 150 senelik bir tarihi vardı. Ben bu halkı Türk boylarının en son Müslüman olanı diye bilirim. Urumçi etrafında yaşayan Uygur Türklerinin buradaki tarihi araştırılırken, onların atalarının mezarlarında çok az sayıda İslâma ve Budizme, çok sayıda Şamanizme ait izler bulundu. Burada bulunanlar arasında Kızıl Dağın en yüksek yerinde kocaman bir bozkurt heykeli varmış. Ancak maalesef günümüze gelmeden bozkurt heykeli yerinden kaldırılmış, yerine Çin mimarîsinin özelliklerini taşıyan "Tapınak Minare" yerleştirilmiştir. Bu heykel kaldırılmadan önce martın yirmi, yirmi bir ve yirmi ikinci akşamlarında bozkurt heykeli önünde ateşler yakılıyormuş. Millet birkaç kilometre uzaklıktaki*

⁶ Tanrı Dağlarının zirvesindeki en yüksek yer ve Tanrı Gölü

⁷ Doğanın ve insanların nevrüzdaki hâlini gösteren resimler

Kızıl Tapınakta sol elinde mum yakıp sağ eliyle Kızıl Dağdaki bozkurta benzer şekilde işaretler yaparak itikadını ifade ediyormuş. Bu bölgede mart ayının üçüncü haftasında dünyaya gelen erkek çocukların hepsine Noruz adını koyarlarmış. Böylece millet, Noruz ismindeki birinin doğum yerini, doğum gününü kolayca anlıyormuş. Noruz ismindeki kişiler, kendilerini “Adım Noruz, eski Urumçiliyim.” diye tanıtmış.”

Uygur Türklerinin bayramında en çok yaptığı yemek etli pilav, dana eti kavurması, kuzu tandır olup içecekleri üzüm pekmezi ve kıymız idi. Bunun yanı sıra elma pekmezi ve *sanza*⁸ sofradan hiç de eksik olmazdı. Nevruz süresince Uygur Türklerinin bayram kutlama alanlarında “*Nevruz aşısı*”da yapılıyordu. “*Nevruz aşısı*” diğer yemekler ve içecekler gibi önceden hazırlanmıyor, kutlamalar devam ederken halkın önünde yapılıyordu. Bu, normalde buğday, mısır, arpa, nohut, pirinç, mercimek gibi yedi çeşit hububat ile iğde karıştırılarak yapılıp ikram edilir. “*Nevruz aşısı*” eski Uygur Türkçesinde *köce* olarak adlandırılmıştır. Nevruzda yapılan *Nevruz aşısının* etleri önceden pişiriliyordu. Çünkü nevrüz günleri Uygurlar, kesim işi yapmıyor; kan akmasını istemiyordu. Bu gün Uygurlar için kanın görülmediği, vahşilikten uzak durulduğu bir gündür.

Nevruz faaliyetleri ve festivalleri çeşitli bölgelerde yapılıyordu. Ama çoğu zaman yaylalarda, nehir kıyılarında, göl kenarlarında, çeşme yanında yapılmak suretiyle bir gelenek oluşmuştur.

Günümüze kadar ulaşan Uygur Türklerinde nevrüz hakkında söylenmiş ata sözleri de oldukça fazladır. Mesela:

*Nevruz gelse buz biter
Süt hakkında⁹ toy¹⁰ biter*

*Nevruz geldi mi kış gelmez
Mizandan¹¹ sonra yaz gelmez*

*Yılın gelmesi noruzdan
Yarın gelmesi levidan¹²*

⁸ Yağda kızartılmış makarna; yoğurulan hamur sündürülebildiği kadar sündürülür. Daha sonra bu hamur ince ince kıyılır.

⁹ Başlık parası

¹⁰ Düğün

¹¹ Sonbahar

¹² Lâftan

Karda karlık taşladık¹³.

Nevruzda yamur

Nevruzu bilen er

Bahardın yüze güler

Nevruzu görmüş gibi

Tenleri yumşamış

Tanrı Dağıda kar buzu

Nevruzda da gürürsen gibi.....

(MUTİYİ: 1983-1984a)

Türk milletinin bahar bayramı faaliyet ve festival törenlerinin ayrılmaz bir unsuru olan *nevruz oyunları* Uygur Türklerinde de önemli yer tutar.

Çelişiş (güreş) oyununda çeşitli köy ve mahallelerden gelen pehlivanlar birbirine karşı sırayla meydana çıkıp güç ve yeteneklerini sergilerler. Genç ihtiyar, çoluk çocuk demeden her yaş grubuna göre güreş düzenlenir. Kazanan pehlivanlara “*küçtüngür*” unvanı verilir ve pahalı kumaşlardan dikilmiş “*ton*”lar¹⁴ giydirilip bellerine nefis el işlemeli “*belbağ*” (kemer) bağlanır.

Darvazlık (cambazlık) oyununda darvazlar (cambazlar) müzik eşliğinde, tahminen 40- 50 metre uzunluk ve 20- 30 metre yüksekliğinde çekilen ip üzerinde yürürler, bazen ayağına leğen bağlayıp ileri geri yürüme, oturup kalkma, takla atmak suretiyle insanı korkutan zor ve tehlikeli hareketler yaparak izleyenlerin dikkatlerini çekerler. (HEMDULLA: 1996)

Çakpelek, oyunu Türkiye Türkçesine “dönme salıncak” şeklinde aktarılabilir. Uygur Türkleri bu oyuna “*sargaydı, pişti*” de demektedir. Bu oyunun 8. yüzyılda Çin’de İmparatorluk sarayında oynandığı bilinmektedir. (BEN GU: Kopya Nüshaları-b)

Gagar, Türkiye Türkçesine çelik çomak oyunu olarak aktarılabilir. Bu oyunun tarihi çok eskiye dayanır. Bir metre uzunluğunda sopalar alınır. Oyuncu, küçük bir ağaç parçasını çomağın üzerine koyup atabildiği kadar uzağa atmaya çalışır. Küçük ağacı uzağa fırlatan kişinin karşısında bekleyen üç kişi ise atılan bu küçük ağacı yakalamaya çalışırlar. *Kazık uçurma* da denilen bu oyunda atılan küçük ağacı, karşıda bekleyenlerin yakalayamaması, atan kişi açısından şans kabul edilir. Küçük ağacı fırlatan kişi ağacın düştüğü yerle bulunduğu yer arasını elindeki sopayla ölçer. Mesafe ne kadar uzun olursa Tanrıya o kadar yaklaşmış sayılır ve amacına ulaşacağı düşünülür.

¹³. Karhat (kar mektubu); kış günlerinde eğlence amacıyla düzenlenir. Birbirini tanıyan iki grup birbirinin kapısına yakalanmadan bir mektup koymaya çalışır. Yakalanan veya yakalayamayan grup üyeleri mükellef bir ziyafet verme mesuliyeti altına girer.

¹⁴. Cübbe

Anlatılanlara göre Türklerin bu dinî inançla ilgili oyunu, Hun askerleri arasında oynanmış. Hun askerleri savaştan önce bir taraftan Tanrının yanına ulaşmak için inançlarını yerine getirirken diğer taraftan da eğleniyorlarmış. (ZİYAÎ: 1992)

Çocuklar, koyunlara binip ok atardı. Bu geleneksel spor Uygur Türklerine Hun döneminden kalan bir mirastır. Bu oyundaki amaç hem çocukların ata binmeye alışması ve bu konuda mahir olması; hem de at üzerinde ok atabilmelerine hazırlıktır. Çocukların biraz daha büyüdükten sonra katıldıkları avlanma faaliyetlerindeki amaç da yine buna hizmet eder. (ZİYAÎ: 1992)

Tuhum sokuşturma (yumurta çakıştırma oyunu, yumurta kırma oyunu): Bayram günleri mahalleli toplanıp en dayanıklı yumurtaları seçiyordu. Bu seçim yumurtanın dişlere hafif hafif vurulmasıyla yapılıyordu. Bu, hem seçebilme yeteneğinin yerindeliğini görmek bakımından hem de şans bakımından ayrı bir anlam taşır. Yumurta kırma meydanının galipleri ödüllendiriliyor, en dayanıklı yumurta da bir sonraki yılın nevrüz bayramına kadar saklanıyordu.

Tepküç: Kızlar arasında oynanan bir oyundur. Ayağın iç tarafında topa benzer bir şeyle sayı saydırma oyunudur. Tabî ki bu oyunun galipleri de ödüllendiriliyordu.

At üstünde top oyunu: On altışar kişilik iki grupla oynanan bu oyunda, gruplar birbirlerinin kalesi mahiyetinde olan köşelerine ipekten yapılan topu ulaştırmaya çalışırlar.

Uygurlarda Nevbahar günü *kaplan oyunu*, *aslan oyunu*, *bozkurt oyunu* oynanır. Bu oyunlardan kaplan oyununda bir kişi, yüzüne örtü takıp kaplan kılığına girerek dört ayaklı olur. Bir başkası eline çiçek alarak kaplanı müzik eşliğinde dans ettirir. Dans ve müzik sona erdikten sonra kılık değiştiren kişi, yüzündeki örtüyü açar ve karşısındaki kişinin elindeki çiçekleri kabul eder. Bu oyun çoğunlukla köylerde (Turfan ve Kumul bölgelerinde) oynanır.

Bozkurt oyunu da diğer akrabaları gibi Uygurlarda da oynanıyordu. Uygurca bu oyuna *oğlak tartışış* de denilir. Kazanana *bozkurt* ya da *başbuğ serdarı* namı verilir.

At üstündeki güç gösterisinde at üstünde hareket yapmalar, hüner göstermeler de mevcuttur. Bu oyunların ilginç tarafı; at üstünde bazı hareketlerin yapılışında kız ve kadın oyuncuların da bulunmasıdır.

Kız koglaş (*kız kovalama oyunu*), at üstünde oynanan oyunlarından. Oyunun oynanma şeklinde diğer kardeş Türk boylarındakiyle olan farkı, yetişkin erkek, kızı kovalamaya devam eder. Erkek kızı yakaladığı zaman kibarca elindeki nakış işlenmemiş *keşteyi*¹⁵ kıza uzatır. Kız alıp kabul ettiği mendilin kenarlarını işleyerek babasına verir. Ertesi gün kayın baba adayı damat adayını at üstünde kovalayarak kamçı vurur ve kızının işlediği mendili damat adayına verir. Amaç bu kişinin iyi bir damat olmasını öğütlemektir.

¹⁵ Mendil

Uygurlarda, nevruzda oynanan diğer oyunlardan bazıları *leglek* (uçurtma), *ilengüç* (salıncakla sallanma), *ip atlamçuk* (ip atlama), *ordikama* (bir nevi top oyunu), *böre-koy* (kurt koyun), *tepme- telpek* (top oyunu, ipekten sıkça dokunmuş top), *mölces* (yemek yeme yarışı), *karğo çaşkan* (kör fare oyunu), *köz bağlaş* (körebe), *müküşmek* (saklambaç), *kökleş –kökle* (uzağa atlama), *doram doramçilik* (taklit oyunu), *koglaşmak* (kovalamaca), *tartışmak* (çekişme oyunu), *dümdüm –düm* (tekerleme oyunu), *laçin keldi* (şahin geldi oyunu)dir. Bunların yanı sıra at üstünde oynanan oyunlar Uygurlar arasında özel bir yere sahiptir. (MEMTİMİN: 1993)

Bunlardan başka Uygurlarda Nevruz Bayramında vazgeçilmeyen eğlence türlerinden biri de hayvan dövüşleridir. Buna koç ve horoz dövüşleri, deve güreşleri, güvercin (evcil) uçurmaları örnek verilebilir. *Üsüşme* (koç dövüşleri) beyaz ve siyah koçların dövüştürülmesiyle; *çokuşma* (horoz dövüşleri) yerli horozların yabancı horozlarla dövüştürülmesiyle gerçekleştirilir. Uygurların eski çağ hayatı faaliyetlerinin bir parçası da deve güreştirmeleridir. Bu dövüşlerde yenilen hayvanlar galip gelenlere mükafat olarak verilir. Söz konusu bu hayvanlar, bayram sonrasında kesilirdi. Çünkü Uygurlar, Nevruz günü ve onu takip eden iki günde kan dökmezler. Hun döneminden kalma bir inanç olup Şamanizm kaynaklıdır. Bu üç gün Hun döneminde olduğu gibi Uygurlarda da barış günü kabul edilir. Avcılar av aletlerini alıp, av köpeklerini peşine takıp ormanlara doğru at koştururlardı. Fakat bu faaliyet doğrudan doğruya avlanma amacıyla yapılmaz, sadece gösteri amacıyla yapılırdı. (ÖTKÜR: 1980)

Uygurlar arasındaki nevruz bayramlaşmalarında çocuklar Ramazan Bayramından farklı olarak “*Tuz bahane, sirke bahane.*” (Annem tuz versin. Annem sirke versin.) bahanesiyle şeker ve bozuk para topluyorlardı.

Türk ulusunun boyları arasında nevruz faaliyetleri ve törenleri aşağı yukarı aynıdır. Bunların hepsinin özünde olan şey ise nevruzun aslında Türklere has olmasıdır. Bunun için diyoruz ki *nevruz* yani *noruz*, millî bayramımızdır bizim.

Tarihî eski olan nevruz için yapılan törenler eskidir ve bu tarih Türk milletinin tarihidir. Bu sebeple yapılan faaliyetler çeşitli, törenler ise görkemlidir. Nevruzda söylenen koşuklara bir örnek verelim.

Uygur Türkçesiyle

*Dağ mu dağlardan igiz
Aği bulakın dağları
Üstüde kar yağıptu
Astida gül bağları
Gül gülüstan olgu dek
Alem gülüstan olgudek
Yahşılar bir cayda olsa,
Çöller mu bostan olgudek
Beyaz doppa gördün mi
Yeşil çimen yaptın mu
Nevruz günü güneşten
Arıklarda akdı mu
Tepilmaydu sendin artık yar bana
Tepilmes bendin artık yar sana*

Türkiye Türkçesiyle

*Dağ mı dağlardan yüksek
Aği Bulak'ın dağları
Üstünde kar yağmış
Altında gül bağları
Gül gülüstan olacak
Alem gülüstan olacak
İyiler bir yerde olsa
Çöller de bostan olacak
Beyaz şapka gördün mü
Çimenlere yattın mı
Nevruz günü güneşten
Su olarak aktı mı
Bulunur senden başka yar bana
Bulunmaz benden başka yar sana*

(ZHUNG: 1979-1980)

Son yıllarda boylara mahsus olan bu ve bunun gibi millî bayramlar Uygur Türkleri arasında fazla yapılamaz hâle geldi.

KAYNAKLAR

İnayet, Alimcan, “Uygurlarda Nevruz”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, (Ed. Öcal OĞUZ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

Ben Gu, Hen (Han) Yilnamisi, Hunlar Hakkında Tarihi Hatireler, (Eski Cilt Kopya Nüshaları-a)

Ben Gu, Batı Diyardiki Huyhularda Yeni Yıl Çeşitli Sevinçleri, (Eski Cilt Kopya Nüshaları-b)

ÇAY, Abdulhalûk, *Türk Ergenekon Bayramı NEVRUZ*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995.

Edip Ahmet Yükneki, Atabetü'l Hakayık, (Eski Cilt Kopya Nüshaları)

HEMDULLA, Reveydulla, Uygur Örf- Adetleri, Doğu Türkistan Üniversitesi Yayınları, Urumçi, 1996.

Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgati't Türk, (Eski Cilt Kopya Nüshaları)

Köktürk Uygur Hanlığı Tarihi, İlmî Araştırmalar, Doğu Türkistan Üniversitesi Yayınları, Urumçi, 1986.

MEHMİTİMİN, Abdüşükür, Nevruz Bayramı ve Unun Tarihi Katlimi Toğrusida (Tabalaları Üzerinde), Doğu Türkistan Halk Neşriyatı, Urumçi, 1993.

MUTİYİ, İbrahim, Kamanda (Şamanda) Uygur Törenleri, İlmî Makaleler, 1983-1984a, İçtimai Fenler Akademisi, İbrahim Mutiyi'nin Türk Tarihi Dizisi.

MUTİYİ, İbrahim, Uygurlarda Kültür, Edebiyat ve Sanat, İlmî Makaleler, 1983-1984b, İbrahim Mutiyi'nin Türk Tarihi Dizisi

ÖTKÜR, Abdurihim, Uygurlarda Bayram, Uygur Edebiyatı, Doğu Türkistan Üniversitesi İlmî Makaleler Dergisi, Urumçi, 1980.

RAHMAN, Abdukerim, Tarihtan Günümüze Doğu Türkistan'da Nevruz Kutlamaları, Urumçi, 1987.

Sıma Çi An (Sı Ma Qian), Tarihname, Batı Diyar Hakkında (Eski Cilt Kopya Nüshaları)

Sıma Çi An (Sı Ma Qian), Tarihname, Hunlar Hakkında Kise (Eski Cilt Kopya Nüshaları)

TÖMÜR, İsmail, İdikud Uygur Edebiyatı, Turfan Yayınları, Urumçi, 1989.

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Eski Cilt Kopya Nüshaları)

Zhung, Jing Wen, Egiz Edebiyatı (Uygur Koşakları Bölümü), Xi An, 1979- 1980.

ZİYAİ, Alimcan (Alimu Maimati), Türklerde Hun Dönemindeki Örf- Adetler, Şi- An, 1992.